ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 77, Eylül 2018, s. 323-362

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
23.07.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
15.09.2018

Dr. Öğr. Üyesi, Yalçın KARACA
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü
ykaraca@yyu.edu.tr

Dr. Emel YILDIZ
emel_y_85@hotmail.com

VAN GÖLÜ ADIR ADASI'NDAKİ LİM MANASTIRI PLASTİK SÜSLEMELERİ

Öz

Tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olan Van İli, Doğu Anadolu'nun sayılı kültür merkezlerinden birisidir. Bölgenin kültürel havzası konumundaki ilimiz, tarihi eserlerinin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Ortaçağ ve sonrası Van Gölü ve çevresinde inşa edilen mimari eserlerin çoğunluğunu dini yapılar oluşturmaktadır. Bu dini yapılar arasında manastırlar, Hıristiyan dini mimarisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu noktada Hıristiyan Ermenilerin yaptığı dini yapılardan manastır kuruluşları mimari özelliklerinin yanı sıra plastik süslemeleriyle ön plandadır. Söz konusu mimari eserler pek çok araştırmacı tarafından incelenerek yayınlanmış olmasına rağmen, araştırma konumuzu oluşturan Van Gölü Adır Adası'nda bulunan Lim Manastırı plastik süslemelerini ele alan herhangi bir çalışmanın henüz yapılmadığı görülmektedir. Bu makalede[1], Van Gölü Adır Adası'ndaki Lim Manastırı plastik süslemelerinin tanıtılması amaçlanmıştır. Yapı kompleksinin süsleme programı Saint Georges Kilisesi ve Jamatunu plastik süslemeleri olarak incelenmiştir. Plastik Süslemeler; Saint Georges Kilisesi'nden günümüzde ayakta kalabilen kısımlarında (Jamatunun doğu duvarına bitiştirildiği noktada) ve Saint Georges Jamatunu'nun batı cephesinde ve iç mekanında tespit edilmiştir. Bunların hepsi gerek görsel gerekse teknik olarak belgelenmiştir. Ele alınan plastik süsleme örnekleri aynı zamanda benzer süsleme örnekleriyle karşılaştırılmıştır.

[1]Bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Bilimsel Araştırmalar Projeleri Başkanlığı tarafından desteklenen "Van'daki Hıristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler" adlı doktora tezi 2015 – SOB – D319 No'lu Proje kapsamında üretilmiştir.

Bu çalışma yüzyıllar boyu iç içe yaşamış farklı inanca sahip toplumlar arasındaki kültürel etkileşimin süsleme alanındaki yansımalarının saptanması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca belgeleme ve değerlendirme çalışmalarımızın, bu alandaki araştırmalara destek olmasını umuyoruz.

Anahtar kelimeler: Van, Doğu Anadolu Bölgesi Hıristiyan Sanatı, Manastır, Plastik Süsleme, Haç İşlemeli Taş.

THE PLASTIC DECORATIONS OF LIM MONASTERY IN ADIR ISLAND

Abstract

An important settlement throughout history, Van Province is one of the few cultural centers of Eastern Anatolia. Our province, which is the cultural basin of the region, draws attention with the multitude of its historical works. The majority of the architectural works which were built around the Van Lake in the Middle Ages and later form religious structures. Among these religious structures, the monasteries had a significant place in Christian religious architecture. At this point, monastery establishments, which are religious structures that were built by Christian Armenians, are at the forefront with plastic ornaments as well as their architectural features . Despite the fact that these architectural works have been reviewed and published by many researchers, it is seen that no work has been done on the plastic decoration of the Lim Monastery on Adır Island in Van Lake, which constitutes the research subject. In this article, it is aimed to be introduced the plastic ornaments of Lim Monastery on Adır Island in Van Lake. The decoration program of the building complex was examined as Saint Georges Church and Jamatunu plastic ornaments. Plastic ornaments were found in the surviving part of the Saint Georges Church (at the point where they were joint the eastern wall of Jamatun) and the western side and inside of Saint Georges Jamatun. All of them are documented both visually and technically. The samples of examined plastic ornaments were also compared with similar decorative samples. This study is important to determine the reflection in the ornamentation area of the cultural interaction between the different loyal societies that had lived in the interiors for centuries. We also hope that our documentation and evaluation efforts will support the research in this area.

Keywords: Van, Christian Art Of Eastern Anatolian Region, Monastery, Plastic Decoration, Cross Stone.

GİRİŞ

İnsanlık tarihiyle eş zamanlı olan bezeme sanatı, insanoğlunun kendini güzelleştirme isteği sonrasında yaşadığı yeri güzelleştirme ve çevresine estetik değer katma çabasının bir sonucudur. Tarihi süreçte bireylerin ve toplumların gereksinimlerinden doğan mimari eserlerde bezeme, dönemin imkan ve teknikleri kapsamında, estetik arayışlarla duyguları somutlaştıran öğeler olarak uygulanmıştır. Ayrıca estetik kaygılarla yapılan bezeme, fark edilme, ayırt edilme, simgeselleşme, zenginleştirme kavramlarıyla özdeşleşen boyutta karşımıza çıkmış ve yapının özgünlüğünü belirleyen bir nitelik kazanmıştır. Bu süreçte öncelikle doğadan malzemeler kullanılmıştır. Bu malzemelerden taş, dayanıklı ve kalıcı olma özelliği sayesinde insanoğlunun varoluşundan günümüze kadar insan yaşamının bir parçası olmuştur. Ayrıca kolay form alabilmesi,

doğal dokularıyla büründüğü forma ekstra bir boyut katması, süslemede heykelsi bir üslubun yansıtılmasını sağlamasıyla "taş" en temel biçimlendirme elemanı olarak yaygın bir kullanıma sahip olmuş ve bu noktada taşın sertliğini kırmıştır. Böylece taş işlemeciliği, anıtsal bir ifadenin sembol duruşları olmasının yanı sıra bu anıtsal duruşlarda dönemsel süsleme stilinin oluşmasına da fayda sağlamıştır.

Ortaçağ ve sonrası Van Gölü ve çevresinde inşa edilen mimari eserlerin çoğunluğunu dini yapılar oluşturmaktadır. Bunlar arasında birden çok işlevi yerine getiren mabetlerden kompleks bir biçimde inşa edilen manastırlar, Hıristiyan dini mimarisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yunanca μουάξω (monos) "tek başına yaşamak" fiilinden türemiş olan manastırlar, dünya ile ilişkisini kesmiş ve kendi kendine yeterli bir dinsel topluluğun inzivaya çekildikleri, şehir yaşamından uzak, dağlık ve kırsal alanlarda kurulmuş, aynı zamanda dini eğitim ve öğretimin de verildiği yapı yada yapı topluluklarıdır. Manastır kompleksinin içinde başta kilise olmak üzere bu kuruluşun ihtiyaçlarını karşılamak için değişik sosyal ve dinsel amaçlı yapı elemanları bulunmaktadır (Doğan, 2003: 73-89; Karaca, 2015: 218 - 220; 2016: 156 - 157). Bu noktada Hıristiyan Ermenilerin yaptığı dini yapılardan manastır kuruluşları hem mimari hem de mimari plastik süslemeleri ile ön plandadır.

Bu manastır yapılarından Adır Adası Lim Manastırı mimari özelliklerinin yanı sıra plastik süslemeleriyle Ermeni Mimarisi'nde önemli yer tutmaktadır. Manastır, Ermeni dini mimari plastik süslemelerine özgü olan "khatchkar – khaçkar" ifadesiyle Ermeni mimari sanatının küçük mimari bir formu olarak bir bakıma "mimari minyatürler" dir. Ermenice "խաչ (khaç)" ve "քար (khar)" sözcüklerinden oluşan bileşik sözcüğünün Türkçe karşılığı "haç – taş" veya "taştan haç" anlamını vermektedir. (Öğel, 1989: 123; Acara, 2004: 143 - 151; 2010 : 27 – 44; Kadiroğlu, 2006: 223 - 237). Bu haç taşlar, haç şeklinde bir taş olarak değil de taşların üzerine oyulmuş haçlar olarak algılanmalıdır (Thıerry – Donabedıan, 1989: 123). Bu açıklamalardan yola çıkılarak haç işlemeli taş kullanımı tercih edilmiştir.

Çeşitli boy ve tasarımlarda oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan haç işlemeli taşlar; açık alanlarda, haç yolları üzerinde, su kaynakları, köprüler ve mezarlıklarda, dağ yamaçlarında – kaya yüzeyleri üzerinde kabartmalar şeklinde, dini yapıların yanında, yakınında ya da duvarlarına gömülü veya işlenmiş olarak bulunabilmektedir (Thıerry – Donabedıan, 1989: 123 - 124). Haç işlemeli taşların işlevleri de kullanım alanlarına paralel olarak çeşitlilik göstermektedir. Birçok işlevleri arasında mezar taşı, dini yapıların inşa ve onarımı vesilesiyle bağışta bulunulan dua metinlerinin yanı sıra zafer ve mucizevi güçlerle ilişkili olarak yapılmış oldukları bilinmektedir (Asarian, 1995: 111-112)

Bu çalışmamızda Lim Manastır kompleksinin süsleme programı Saint Georges Kilisesi ve Jamatunu[2] plastik süslemeleri olarak incelenmiştir. Plastik süslemeler; Saint Georges Kilisesi'nden günümüzde ayakta kalabildiği kısmıyla kilisenin jamatunun doğu duvarına bitiştirildiği noktada, Saint Georges Jamatunu batı cephesi ve iç mekanında tespit edilmiştir. Bunların hepsi gerek görsel gerekse teknik olarak belgelendirilerek sanat değerleri gün ışığına çıkarılmaya çalışılmıştır.

[2]Jamatun: Eski Grabar Ermenicesi'nde "jam" kilise, "tun" ev anlamını taşıyan iki ayrı kelimenin birleşmesinden oluşmakta ve terim olarak "kilise evi" anlamına gelmektedir. Ermeni manastırlarında genellikle manastır kiliselerinin batı cephelerine büyük bir salon şeklinde eklenen ve kiliselerden daha büyük mekanlara sahip olan, kiliselere geçiş özelliği gösteren, içinde din adamları, zenginler ve soylu idarecilerin mezarlarının bulunduğu, zaman zaman eğitim amaçlı kullanılan, içinde sosyal ve dini konuların tartışılıp kararların alındığı toplantılar yapılan, dini ayin ve törenlerde kiliselerde yer kalmadığı zamanlarda toplanılıp dua edilen, yarı dini yarı sivil işlevli mekanlardır (Karaca, 2004: 46-51).

Bu makale kapsamında ele alınan plastik süslemeler, süslemeleri oluşturan motifler açısından ele alınacak ve bu plastik süsleme örnekleri benzer taş bezeme örnekleriyle karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

MANASTIRIN KONUMU VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Lim Manastırı, Van Gölü'nün doğu kıyısına yakın bir noktada, 38º 52' kuzey enlemi ve 43º 21' doğu boylamında bulunan Lim (Adır) Adası'nda yer almaktadır (Harita. 1 - 3). Van – Erciş karayolunun 40. kilometresinde, kıyının yol ile birleştiği yerden yaklaşık 2 km. uzaklıktadır. Manastır yapılarına Van - Tuşba İlçesine bağlı Yaylıkaya Döşeme Mezrasından 20 dakikalık motor yolculuğu ile ulaşım sağlanabilmektedir (Foto. 1 - 2).

Adanın güneyine kurulmuş olan manastırın eski arşiv resimlerinden; Saint Georges Kilisesi, jamatun, Saint Sion Şapeli, çan kulesi[3], kıyının güneybatısında yapılmış bir okul, keşiş hücreleri, ziyarete gelenlerin kaldıkları mekanlar, geniş bir mezarlık ve iskeleden oluştuğu bilinmektedir[4] (Foto. 3 -4) (Lalayan, 1912: 90). Ancak Manastırdan günümüze Saint Georges Kilisesi'nin batı haç kolunun 1.90 x 1.60 m. ölçülerindeki tonozlu kısım, kilisenin batı girişine bitişik olarak yapılan jamatun[5], jamatunun kuzeydoğu köşesine eklenen Saint Sion Şapeli, kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılan depo, su kuyusu ve ek mekanlar ulaşabilmiştir. Diğer yapıları yıkılmış olan manastır günümüzde metruk haldedir (Foto. 5).

Günümüze yıkılmış durumda gelen kilisenin serbest haç planlı olduğunu J.M. Thierry'nin çizimlerinden öğrenebilmekteyiz (Çiz. 1) (Thıerry, 1975 – 76: 405). Ancak kilisenin batı girişine bitişik olarak yapılmış jamatun dıştan 14.25 x 14.12 m. boyutlarında kare bir plana sahiptir ve doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olan şapel 7.75 x 5.15 m. ölçülerinde inşa edilmiştir (Çiz. 2) (Karaca, 2004: 171). Kaçak kazılar sonucu gün yüzüne çıkarılan; Saint Georges Jamatunu'nun güneybatısında yer alan depo 6.65 x 3. 65 ölçülerinde olup doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Saint Georges Jamatunu'nun kuzeydoğusunda yer alan kare planlı su kuyusu ise 0.85 x 0.85 ölçülerinde olup 15 m. derinliğindedir (Çiz. 3) (Epözdemir, 2014: 22).

Saint Georges Kilisesi ve jamatunun beden duvarları yaklaşık 1.00 m. kalınlığa sahip olup, dolgu duvar tekniği ile örülmüştür. İçten ve dıştan farklı ölçülerdeki düzgün kesme taş kaplama duvarların ortası, harçla tutturulmuş moloz taşlardan oluşan malzeme ile kuvvetlendirilmiştir. Yatay sıralar halindeki duvar örgüleri düzgün bir işçiliğe sahiptir. Kilisenin duvar örgüsü beyaz kalker taşından oluşmaktadır. Jamatunda ise üç farklı taş kullanılmıştır. Duvarların iç ve dış yüzeyleri ile kırma çatının taş plaka kaplamaları koyu kahverengi volkanik tüf taşından inşa edilmiştir. Batı cephedeki giriş kapısı ile hemen üst kısımda çan kulesinin birleştirildiği yerdeki taşlar ve kubbeleri taşıyan kemerler ile yapının içindeki haç işlemeli süslemelerde açık tonlarda tüf taşı kullanılmıştır. Dolgu malzemesi ve kubbeler moloz taşlardan meydana getirilmiştir.

[3]Günümüzde çan kulesinden kalan izler, çan kulesinin jamatuna bitiştirildiği kısımda, jamatun batı cephe taçkapısının dikey ekseninde ve çatı hizasından dört taş sırayla belli olmaktadır (Karaca, 2004: 173).

[4]Foto.4 için bkz. Erişim: [https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/L-Ermitage-ou-le-Desert-de-Lim-ou-Limn/], Erişim Tarihi: 01.06.2018.

[5]Jamatun'un batı cephesinde sivri kemerli bir taçkapısı yer almaktadır. Ancak yarısı toprağa gömülü olduğundan, günümüzde jamatuna giriş yıkık durumdaki doğu cephesinden yapılmaktadır.

TARİHÇESİ

Adanın güneyine kurulmuş olan manastırın inşası, 1310 tarihinde başpapaz Hohan'a sunulan el yazma bir kitapta; " Bu kiliseyi 1305 yılında görkemli bir şekilde Zacharia yapmıştır." ibaresi ile XIV. yüzyılda din adamı Zacharia I. tarafından gerçekleştirilmiş olduğu belirtilir (Thıerry, 1975-76: 405.; Karaca, 1996: 41.; Karaca, 2004: 170-171).

Kuruluşundan itibaren el yazma kitapların yazıldığı önemli bir merkez olan manastır , 1534'te Şah Tahmasb tarafından kapatılmıştır (Thıerry, 1975-76: 402-403.; Karaca, 1998: 4-7). 1621'de Mosk'lu Nerses, öğrencileri Melkiset ve Etienne ile adaya gelerek yerleşmiş ve 1626'daki ölümünden önce Saint Georges Kilisesi'ni yeniden inşa etmiştir. XVII. y.y.'da manastır hayatı canlanmış ve tekrar el yazma kitapların yazıldığı merkez konumuna gelmiştir. Ayrıca Saint Sion Şapeli'nin geçiş kapısının doğusunda yer alan yazıtlarda; jamatunun başpapaz yardımcısı Vanlı Ter Hakop tarafından 1766'da yeniden inşa edildiği yazılıdır. Şapele giriş kapısının üzerindeki kitabede sadece jamatunun yapımında bulunanların isimleri yer alır (Thıerry, 1975-76: 407, Uluçam, 2000: 117, Karaca, 2004: 171 – 173). Bu yazıtlar şunlardır (Foto. 6).

I. Yazıt: Jamatunun kuzeydoğusundaki Saint Sion Şapeli'ne geçişi sağlayan kapının doğusunda (sağında) bulunmaktadır. Beyaz kalker taşına kazıma tekniği ile dokuz satır olarak yazılmış kitabe, kaval bir silmeyle dıştan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Günümüzde kitabeyi sınırlayan çerçevenin alt köşesi kırılmış ve kitabe yüzeyinde de aşınmalar meydana gelmiştir (Çiz. 4 - Foto. 7).

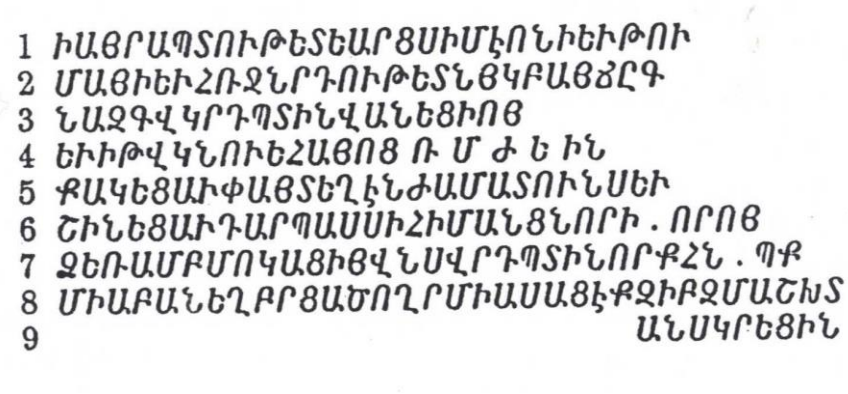
1 ԻԱՑՐԱՊՏՈՒԹԵՏԵԱՐՑՍԻՄՒՈՆԻԵՒԹՈՒ
2 ՄԱՑԻԵՒՀՌՋՆՐԴՈՒԹԵՏՆՑԿԲԱՑՃԸԳ
3 ՆԱՋԳՎԿՐԴՊՏԻՆՎԱՆԵՑՒՈՑ
4 ԵՒԻԹՎԿՆՈՒԵՀԱՑՈՑ Ռ Մ Ժ Ե ԻՆ
5 ՔԱԿԵՑԱՒՓԱՑՏԵՂԻՆԺԱՄԱՏՈՒՆՍԵՒ
6 ՇԻՆԵՑԱՒԴԱՐՊԱՍՍՒՀՀԻՄԱՆՑՆՈՐԻ . ՈՐՈՑ
7 ՋԵՌԱՄԲՄՈԿԱՑԻԵՎՆՎՐԴՊՏԻՆՈՐՔՀՆ . ՊՔ
8 ՄԻԱԲԱՆԵՂԲՐՑԱԹՈՂՐՄԻԱՍԱՑԼՔՋԻԲՋՄԱՇՆՏ
9 ԱՆՍԿՐԵՑԻՆ

"*Patrik Ter Simeon'un (Erivan'ın I.si), Tuma'nın (Akdamar'ın III.sü) ve sade bir hayat süren Vanlı Başrahip Vardapet Ter Hakob'un yönetimi altında Mosk'lu Vardapet Hovhannes Ermeni yılıyla 1215'de / 1766 ağaç jamatunu yıktı ve üzerine tamamıyla yenilenmiş bir şekilde bu jamatunu inşa etti. Siz ki bütün kardeşlerimizin bağışlanması için Tanrı'ya dua ile yalvarınız. Zira onlar bütün zahmetlere katlandılar*".

II. Yazıt: Jamatunun kuzeydoğusundaki Saint Sion Şapeli'ne geçişi sağlayan kapı alınlığında bulunmaktadır. Beyaz kalker taşına kazıma tekniğiyle dört satır halinde yazılmış kitabe, düz bir silmeyle dıştan dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Günümüzde bu kitabenin alt kısmı kırılmış ve kitabe yüzeyi aşırı aşınmadan dolayı tahrip olmuştur (Çiz. 5 - Foto. 8) .

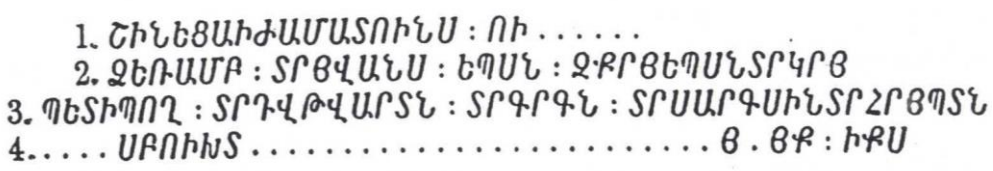
1. ՇԻՆԵՑԱԻԺԱՄԱՏՈՒՆՍ : ՈՒ . . . . . .
2. ՋԵՌԱՄԲ : ՏՐՑՎԱՆՍ : ԵՊՍՆ : ՋՔՐՑԵՊՍՆՏՐԿՐՑ
3. ՊԵՏԻՊՈՂ : ՏՐԴՎԹՎԱՐՏՆ : ՏՐԳՐԳՆ : ՏՐՍԱՐԳՍԻՆՏՐՀՐՑՊՏՆ
4. . . . . ՍԲՈՒՆՏ . . . . . Ց . ՑՔ : ԻՔՍ

"*Bu jamatun inşa edildi… Piskopos Ter Hovhannes tarafından (Mosk'lu). Haç için Piskopos Ter Zakaria, Ter Harapet, Polos, Ter Davit, Vardapet Ter Grigor, Ter Sargis ve Ter Harapet'i hatırlayınız… Bu aziz bir topluluktu*".

Günümüze gelebilen yapılar XVIII. y.y.'a aittir. XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başlarında Van'da meydana gelen isyan ve siyasi olayların önemli merkezlerinden biri olan manastır, izlediği misyonun sonucu olarak 1915 tarihinde terk edilmiştir (Thıerry, 1975-76: 403.; Karaca, 2004: 170 -171).

SÜSLEME PROGRAMI

Lim Manastırı Plastik Süslemeleri; Saint Georges Kilisesi'nden günümüzde ayakta kalabilen kısımlarında ve Saint Georges Jamatunu'nda tespit edilmiştir.

A. Saint Georges Kilisesi:

Günümüzde ayakta kalabilen kısım kadarıyla kilise'ye ait olan mimari plastik süslemeler, (Jamatunun doğu duvarının bitiştirildiği noktada) Saint Georges Kilisesi'nin batı cephesinin kuzey köşesinde, yapının kuzeybatı köşe duvarındaki güney yüzeyinde, kalan tonozlu kısmın güney üst kesiminde ve kuzey cephe üst kesiminde yer almıştır. Kullanılan bezemelerde, mukarnasların kullanımı süslemeyi teşkil etmektedir.

Batı cephesinin kuzey köşesindeki mukarnaslı silme kuşağı en dışta düz, ortada oluk ve ardından kaval silme ile sınırlanarak içe doğru kademelenen mukarnas, bir sıra halinde devam eden mukarnas dizisi şeklinde bir bordürle sonlanmaktadır. Ayrıca bu noktada kaval silmeyle mukarnas dizisi arasında kalan kısımda oval damla motifleri işlenmiştir (Çiz. 6 - Foto. 9 - 10).

Kuzeybatı köşe duvarının güney yüzeyinde de mukarnaslı süsleme görülmektedir (Çiz. 7 - Foto. 11 - 12).

Kalan tonozlu kısmın güney üst kesiminde üç sıra halinde kaval, oluk, kaval silme kuşağı kalan kısmı dolanırken (Çiz. 8 - Foto. 13), kuzey cephe üst kesiminde de mukarnaslı silme kuşağının mimari süsleme olarak kullanımı söz konusudur (Çiz. 9 - Foto. 14).

B. Saint Georges Jamatunu:

Saint Georges Jamatunu mimari plastik süslemeleri, oldukça hareketsizlik gösteren dış cephelerinden sadece batı cephesinde yer alan taçkapısında ve iç mekanda duvarların çeşitli yerlerinde bulunmaktadır.

Batı cephesinde yarısı toprağa gömülü olarak yer alan sivri kemerli taçkapısı iki sıra mukarnas dizisi ile bezenmiştir (Çiz. 10 – Foto. 15 - 16).

İç mekan süsleme unsurlarını ise duvarların çeşitli yerlerine kazınmış olan haç işlemeli taş motifleri oluşturur. Bunların bir kısmı tahrip olmuş durumdadır. Bu bağlamda özellikle yazıtlar zarar görmüş, harflerin orijinalliğini kaybetmesi sonucu çözümlenmeleri zorlaşmıştır. İncelenen

haç işlemeli taşların bezemelerini temelde haç motifleri oluşturmaktadır. Haç motiflerinin haç kollarının (kanat) uçlarını palmet ve örgü (düğüm) motifleri; alt haç kollarını (haç tabanı) yarım palmet motifleri sınırlandırmaktadır[6]. Ayrıca yazıt ve monogromların kullanımı bezemeye hareketlilik katmıştır.

Saint Georges Jamatunu iç mekan süslemelerinin tanımlanması numaralandırma sistemi ile verilmiştir. Bu sıralama jamatunun kuzeydoğu köşesinden başlamış güneydoğu köşesinde son bulmuştur (Foto. 17).

Jamatunun kuzeydoğu duvarındaki 1 Nolu Süsleme*:* Duvara yatık vaziyette konumlandırılmıştır. Dikdörtgen formlu haç işlemeli taş üç birimden oluşmaktadır. En üst birimde üstten ve alttan belirlenmiş bir şeridin içine yerleştirilmiş üçlü haç uygulaması ile sınırlandırılmış alanın köşelerine istiridye kabuğu şeklinde motif işlenmiştir. Üçlü haç uygulamasında ortadaki haçın sağında ve solunda küçük dairesel yıldızlı bezemeler görülmektedir. Bu haçlar, merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey şekilde sonlanan haç kollarına sahiptir. Ortadaki haç sade tutulurken sağ ve solda yer alan haçlar kol uçlarında çift yönlü birer yaprak motifi, alt haç kolunda ise yarım palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyonlarla bezenmiştir. Bezemenin odak noktasını oluşturan ve taş yüzeyinin yaklaşık yarısını kaplayan haç motifi, yuvarlak kemerli bir niş içinde olup bir kaide üzerine oturmuştur. Merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey şekilde sonlanan haç kollarının yüzey dolgusunu örgü motifi oluşturmaktadır ve haç kollarının uçları ise çift yönlü üçlü düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Ayrıca haç kolları belirli noktalarda yarım dairelerle hareketlendirilmiştir. Alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan yarım palmetlerin oluşturduğu kompozisyon haç kolunun ortasında birleşim göstermektedir. Ancak bu birleşim bu kısmın alçılı olmasından dolayı net olarak seçilememektedir. Aynı zamanda bu bölümün alt köşelerinde üst birimdeki düzeni tekrarlayan istiridye kabuğu şeklindeki motiflere, haçın ana yüzeyinde ise yaprak motiflerine yer verilmiştir. En alt birimde yer alan yazıtın tahrip olmasıyla harfler orijinalliğini kaybetmiş ve yazıt çözümlenememiştir (Çiz. 11- Foto. 18).

Jamatunun kuzeydoğu duvarındaki 2 Nolu Süsleme*:* Yuvarlak kemer içerisinde yer alan haçın haç kollarının uçları palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Her bir haç kolunun arasında birer yaprak ve alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan yarım palmet motiflerine yer verilmiştir (Çiz. 12 - Foto. 19).

Jamatunun kuzey duvarındaki 1 Nolu Süsleme*:* Yuvarlak kemer düzenlemesi içerisinde yer alan haçın haç kollarının uçları palmet motifleriyle sınırlandırılmıştır. Alt haç kolunda ise üç yapraklı yarım palmet motifleri yukarı dönük şekilde işlenmiştir (Çiz. 13 – Foto. 20).

Jamatunun kuzey duvarındaki 2 Nolu Süsleme*:* Dikdörtgen taş yüzeyinde üç yuvarlak kemerli bir düzenleme içerisindeki her bir kemerin altına birer haç motifi işlenmiştir. Her bir haç motifinin kol uçları palmet motifleriyle sonlanırken, alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmet motiflerinden oluşan bitkisel kompozisyon düzenlemesine yer verilmiştir.

[6]Erken Hıristiyan kompozisyonlarında haçların tabanından büyüyen yarım palmet örnekleri mevcuttur. Eski Doğu'da genellikle hayat ağacı bir palmiye ağacı şeklinde tasvir edilmektedir ve palmiye Hıristiyan kültüründe ölüm üzerine zafer ve sembolleri halinde dürüstlük ve ölümsüzlüğü ifade etmektedir. Ermeni haç işlemeli taşlarda da haçların yaprakları, hayat kurtarıcı ve yaşamı onaylayan haç sembolizmini vurgulamaktadır. Ermeni ve Sasani örneklerinde kullanılan kenger ve palmetlerin stillerinin yorumlanması görüntü boyutunda aynı tutulmuştur. İkonografik, grafiksel, üslup hatta anlamsal paralellikler sadece iki desen arasındaki benzerlikler ile ifade edilmektedir. Bkz. Erişim: [http://actual-art.org/files/sb/05/24-Mikaelyan.pdf], Erişim Tarihi: 22.02.2016. Bu noktada çalışmamızda haç işlemeli taşların kompozisyonlarında görülen süsleme tanımlamalarında palmet motifi teriminin kullanımı tercih edilmiştir. Ayrıca evrensel bir motif olan hayat ağacı için bkz. (Bulat, 2014: 169-179, 2017: 470-477).

En alt birimde yer alan yazıtın tahrip olmasıyla harfler orijinalliğini kaybetmiş ve yazıt çözümlenememiştir (Çiz. 14 - Foto. 21).

Jamatunun kuzey duvarındaki 3 Nolu Süsleme: Tek blok üzerine üçlü kompozisyon şeklinde düzenlenmiştir (Çiz. 15 - Foto. 22). Üç yuvarlak kemer düzenlemesinde her bir kemerin altına birer haç motifi işlenmiştir. Her bir haç motifinin kol uçları palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmetlerden oluşan bir kompozisyona ve bu kompozisyonun altında iki satırlık yazıta yer verilmiştir. Yazıt kısmen tahrip olmuş olmakla birlikte çözümlenebildiği kadarıyla *"S. Ta..tume.. kardeşi ve karısının anısına…"* ifadesi yer almaktadır.

Jamatunun kuzey duvarındaki 4 Nolu Süsleme: Dikdörtgen taş yüzeyinde üçlü haç uygulaması söz konusudur. Haçların haç kollarının uçları sivri uçlu olarak sonlanmaktadır. Ayrıca her birinin alt haç kolunda yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmetlerden oluşan bir kompozisyona ve bu kompozisyonun altında üç satırlık yazıta yer verilmiştir. Yazıtta "*Surp haçlar iyilikle anlatır merhum Hovhannes ve ailesini. Amen. Yani bu haçlar Der Havhannese ve onun ebeveynlerine (onların ruhlarına) övgü olsun"* yazılıdır (Çiz. 16 - Foto. 23).

Jamatunun batı duvarındaki Süsleme: Yuvarlak kemer düzenlemesi içerisinde yer alan haç motifinin kol uçları palmet motifleriyle sonlanmaktadır. Alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmetlerin oluşturduğu bir kompozisyona yer verilmiştir (Çiz. 17 - Foto. 24).

Jamatunun güney duvarındaki 1 Nolu Süsleme: Basit formlu haç motifleri işlenmiştir. Ancak muhtemelen yüzey yıprandığı için bir bütün olması gereken haç algılanamamıştır (Çiz. 18 – Foto. 25).

Jamatunun güney duvarındaki 2 Nolu Süsleme: İki yekpare taş bloğu çerçevesinde yer alan haç motiflerinden (Çiz. 19 – Foto. 26) sağ taş yüzeyinde iki sivri kemer düzenlemesi içerisine birer haç motifi işlenmiştir. Her bir haç motifinin kol uçları palmet motifleriyle sonlanmış olup, alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. Sol taş yüzeyinde ise üç yuvarlak kemer düzenlemesi içerisine birer haç motifi işlenmiştir. Her bir haç motifinin kol uçları palmet motifleriyle sonlanırken, alt haç kolundan yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmet motiflerine yer verilmiştir. Ayrıca bu kompozisyonun üst taş bloğunda ՏՐ– ԱՅ- ՅՍ- ՔՍ *(Rab– Allah- İsa – Mesih)* monogramları yer almaktadır.

Jamatunun güney duvarındaki 3 Nolu Süsleme: Dikdörtgen taş yüzeyinde üç yuvarlak kemer düzenlemesi içerisinde birer haç motifi işlenirken, her bir kemer aralığında palmet motifinin yer aldığı görülmektedir. Haç kollarının uçları palmet motiflerinden oluşmakta olup, her bir haç kolunun arasında birer yaprak motifi bulunmaktadır. Ayrıca alt haç kolunda sağ ve sol yönlü çıkıntı yapan yapraklı sapın ucunda sonlandırılan haç motifleri yer almaktadır. Bu kompozisyonun alt kısmında yer alan bir satırlık yazıtta *" Z. Merhum Gıragos N. ve ailesinin ruhuna"* ifadesi bulunmaktadır (Çiz. 20 – Foto. 27).

Jamatunun güney duvarındaki 4 Nolu Süsleme: Duvara yatık vaziyette konumlandırılmıştır. Dikdörtgen formlu haç işlemeli taş yüzeyi üstte alınlık tablası, merkez alan ve altta yazıt için ayrılan kaide gibi üç birimden oluşmaktadır. En üstte yer alan alınlık tablası alçılı olduğundan dolayı tanımlanamamaktadır.

Merkezi bezemeyi oluşturan ve taş yüzeyinin yaklaşık yarısını kaplayan haç motifi, sivri kemerle çevrelenmiştir. Kemer köşeliklerinde sağa ve sola dönük şekilde üç yapraklı yarım palmet motifleri işlenmiştir. Merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey şekilde sonlanan haç kollarının yüzey dolgusunu örgü motifi oluşturmaktadır ve haç kollarının uçları ise çift yönlü üçlü düğüm motifleriyle sonlanmaktadır. Ayrıca haç kolları belirli noktalarda yarım dairelerle hareketlendirilmiştir. Alt haç kolunda yukarıya dönük olarak on yapraklı stilize yarım palmetlerden oluşan bitkisel kompozisyon düzenlemesine sahiptir. Aynı zamanda merkez alanın köşelerinde altı yapraklı çiçek motifleri, merkez haçın kolları arasında kalan boş alanda üstte *ՏՐ – ՍՅ (Rab– Allah), altta ՅՍ-ՔՍ (İsa – Mesih)* monogramları yer almaktadır. En alt birimde yer alan yazıtın tahrip olması sonucu harfler orijinalliğini kaybetmiş olduğundan çözümlemesi yapılamamıştır (Çiz. 21 – Foto. 28).

Jamatunun güney duvarındaki 5 Nolu Süsleme*:* Dikdörtgen taş yüzeyinde yuvarlak kemer düzenlemesi içerisindeki haçın yüzey dolgusunu tek şeritli örgü motifi oluşturmaktadır. Haç kollarının uçları iç içe geçmiş palmet motifleriyle sonlanırken, alt haç kolu yukarı kıvrım yapan üç yapraklı yarım palmetlerle bitkisel kompozisyon düzenlemesini tamamlanmaktadır. Ayrıca merkez haçın kolları arasında kalan boş alanda üstte *ՏՐ– ՍՅ (Rab– Allah), altta ՅՍ-ՔՍ (İsa – Mesih)* monogramları yer almaktadır. En alt birimin sağ tarafında yer alan yazıtta harflerin sadece bazıları seçilebildiğinden harfler arasında anlam bütünlüğü sağlanamamış, yazıt çözümlenememiştir (Çiz. 22 – Foto. 29).

DEĞERLENDİRME VE KARŞILAŞTIRMA

Bu makalemizde; Hıristiyan Ermeni mimarisi yapılarından olan "Van Adır Adası'ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri" incelenmiştir. Çalışılan taş bezemeler; Saint Georges Kilisesi ile Saint Georges Jamatunu'nda görülmektedir.

Saint Georges Kilisesi plastik süslemeleri; günümüzde ayakta kalabildiği kadarıyla yapının kuzeybatı köşe duvarındaki güney yüzeyinde, geriye kalan tonozlu kısmın güney üst kesiminde ve kuzey cephe üst kesiminde bulunmaktadır. Saint Georges Jamatunu plastik süslemeleri yapının dış cephelerinden batı cephede yer alan taçkapısında; iç mekanda ise duvarların çeşitli yerlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Saint Georges Kilisesi'nden günümüze gelebilen kısmı ile Saint Georges Jamatunu taçkapısında kullanılan bezemelerde, mukarnas motifinin kullanımı süslemeyi teşkil etmektedir (Çiz. 6-10 - Foto. 9-16). Saint Georges Jamatunu iç mekan bezemelerini ise duvarların çeşitli yerlerinde yer alan ve büyük bir kısmı tahrip olmuş haç işlemeli taş motifleri oluşturmaktadır (Çiz. 11-22 - Foto. 18-29). Kuzeydoğu duvarında iki, kuzey duvarında dört, batı duvarında bir ve güney duvarında beş olmak üzere toplamda on iki adet haç işlemeli taş tespit edilmiştir. Haç işlemeli taşların her biri ayrı bir taş bloğuna tekli ve çoklu kompozisyon düzenlemesinde işlenmiş bir dağılım göstermektedir.

İncelenen haç işlemeli taşlarda görülen süsleme programı bitkisel ve geometrik süslemeler üzerine temellendirilmiştir. Süslemeler kompozisyon ve motif açısından değerlendirildiğinde ise, bitkisel kompozisyonlarda palmet, yaprak ve çiçek motiflerinin kullanımı gözlemlenmiştir. Geometrik kompozisyonlarda düğüm, dairesel yıldız motiflerinin düzenlemeyi oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca bitkisel ve geometrik kompozisyonlar dışındaki diğer bezeme motifleri grubu içerisinde temelde haç motifinin yanı sıra istiridye kabuğu şeklinde dilimlendirilmiş mo-

tiflere de yer verilmiştir. Aynı zamanda yazıt ve monogromların kullanımı da bezemeye hareketlilik katmıştır.

Çalışmamızda plastik süslemeleri içeren haç işlemeleri taşlarda figürlü süslemeler bulunmamaktadır.

Haç işlemeli taşların değerlendirme ve karşılaştırmasını yaparken haç formlarını sınırlayan bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemesini oluşturan motifler; haç formlarının haç kollarının oluşumuna, haç kollarının yüzeyine, haç kollarının (kanatlarının) uçlarına ve haç tabanına (alt haç kolu) göre başlıklar altında kategorize edilmiştir. Bunun nedeni bu çalışma kapsamında çeşitlilik gösteren haç işlemeli taş bezemelerin tipolojik olarak sınıflamasını ortaya koymaktır.

1. Haç Kollarının Oluşumuna Göre:

Dikeyde - yatayda tekli şeritlerle düz açı ile oluşturulan ve dikeyde - yatayda ikili şeritlerin merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey sonlanan örnekler mevcuttur.

Saint Georges Jamatun kuzeydoğu duvarı 2 nolu süslemede, kuzey duvarı 1 – 4 nolu süslemede, batı duvarı süslemesinde, güney duvarı 1,2,3,5 nolu süslemede dikeyde ve yatayda tekli şeritlerin düz açı ile kesişmesinden oluşan haç kolları sade form özelliği yansıtmaktadır (Çiz. 12 – 20, 22 - Foto. 19 -27, 29). Kuzeydoğu duvarı 1 nolu süsleme ile güney duvarındaki 4 nolu süslemede haç motiflerinin haç kolları merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey şekilde sonlanmasıyla oluşmuştur (Çiz. 11, 21 - Foto. 18, 28).

2. Haç Kollarının Yüzeyine Göre:

Tek şeritli örgü motifleri ile dolgulanan ve sade tutulan örnekler mevcuttur.

Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarındaki 1 nolu süslemede, güney duvarındaki 4 ve 5 nolu süslemede haç kollarının yüzeyini dikeyde ve yatayda geometrik kompozisyon düzenlemesine sahip birbirine altlı üstlü kesişen tek şeritli örgü motifleri oluşturmaktadır (Çiz. 11, 21-22 - Foto. 18, 28 -29). İncelenen diğer örnekler haç kolları yüzeyinde sadelik göstermektedir (Çiz. 12 -20 - Foto. 19 - 27).

3. Haç Kollarının Uçlarına Göre:

İki yönlü üçlü düğüm motifi; sade (klasik) palmet motifleri[7]; sivri uçlu sonlanan örnekler mevcuttur.

Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarı 1 nolu süslemede, güney duvarı 4 nolu süslemede haç kollarının uçları iki (çift) yönlü üçlü düğüm motifi ile sonlanan geometrik kompozisyon düzenlemesine sahiptir (Çiz. 11, 21 - Foto. 18, 28). Kuzeydoğu duvarı 2 nolu süslemede, kuzey duvarı 1 – 3 nolu süslemelerde, batı duvarı süslemesinde, güney duvarı 2, 3, 5 nolu süslemede ise haç kollarının uçları bitkisel kompozisyon düzenlemesinde sade (klasik) formlu palmet motifleriyle sonlanmaktadır (Çiz. 12-15, 17, 19, 19 – 20 - Foto. 19 – 22, 24, 26 -27, 29). Bunlar arasında güney duvarı 5 nolu süsleme palmet formunun iç içe bir düzenlemeye sahip olmasıyla

[7] Mülayim: " Palmet'in çok parçalı ve simetrik yapısıyla sonsuz çeşitleme imkanlarına açık bir bitkisel form olmasına karşın bir ana tipi saptamanın mümkün olduğunu" ifade eder. Ayrıca " bu tipin farklı büyüklükteki çemberlerle düzgün çizimi yapılabilen klasik bir form olduğunu ve düşey bir eksenin iki yanında, simetrik olarak yer alan parçalardan oluştuğunu" belirtir. Bkz. (Mülayim, 1976-77: 146, Şekil.1) Bu tanımlamadan yola çıkılarak çalışmamızda sade (klasik) palmet motifi adlandırması kullanılmıştır.

farklılık göstermektedir (Çiz. 22 - Foto. 29). Kuzey duvarı 4 nolu süsleme haç kolları sivri uçlarla sonlanmış tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Çiz. 16 - Foto. 23).

4. Haç Tabanına (Alt Haç Kolu) Göre :

Bitkisel kompozisyon düzenlemesiyle oluşan yarım palmet ve sap motiflerinin ucunda yaprak motiflerinden oluşan örnekler mevcuttur.

Jamatun kuzeydoğu 1 ve 2 nolu süslemede, kuzey duvarı 1 - 4 nolu süslemede, batı duvarındaki süslemede, güney duvarı 2, 4 ve 5 nolu süslemede alt haç kolları bezemesini yarım palmetler oluştururken (Çiz. 11-19, 21-22 - Foto. 18 – 26, 28 - 29), güney duvarı 3 nolu süslemede alt haç kolu bezemesini çıkıntı yapan sapların ucunda yaprak motifleri oluşturur. Yaprak motiflerinin ucuna haç motifleri işlenmiştir (Çiz. 20 - Foto. 27).

Genel özellikleri ile tanımladığımız mimari plastik süslemelerin Ermeni Sanatı'nda yüzyıllar boyunca ve çok geniş bir coğrafyada çeşitli türleriyle birlikte pek çok sayıda örnekleri mevcuttur. Örneklerin sayısındaki fazlalığın yanı sıra mimari plastik motifler farklı türlerde tipolojik özellikler göstermektedir. Bu nedenle çalışmamızda konuyu dağıtmadan Van ve çevresinden ele aldığımız örneklerle bir karşılaştırma yapılmıştır[8]. Bunu yaparken de çalışmamızda ele aldığımız yapı ve plastik süslemelerin değerlendirilmesinde belirlenen başlıklar kapsamındaki motifler bazında en yakın örnekleri verilmeye çalışılmıştır.

Mukarnas motifli taçkapı örneklerinin benzerlerine*;* Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe taçkapı bordür süslemesinde (Foto. 28), iç mekan doğu duvarı taçkapı bordür süslemelerinde (Foto. 29), Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi batı cephe taçkapı bordürlerinde (Foto. 30), Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapı süslemesinde (Foto. 31), Albıçak Manastırı (Cunik) Kilisesi taçkapı bordür bezemesinde (Foto. 32) rastlanmaktadır.

Taçkapılar dışında mukarnas kullanımının benzer örnekleri*;* Saint Jean (Ktouts) Manastırı kubbe kasnağında arkad kemerlerin oturduğu konsol yüzeylerinde[9] (Foto. 33), Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı Saint Bartholomeus Kilisesi ve Jamatun batı cephenin kuzeybatı köşesinde yer alan sütun başlığı ve kaidesinde (Foto. 34) karşımıza çıkmaktadır.

Haç kollarının oluşumuna göre dikeyde ve yatayda ikili şeritlerin merkezden dışa doğru genişleyerek iç bükey şekilde sonlanmasıyla oluşan haç kollarının benzer örneğine; Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi kuzeybatı duvarı üst örtü süslemesinde (Foto. 35) karşılaşılmaktadır.

Haç kollarının yüzeyine göre örgü motifinin benzer örnekleri; Akdamar Manastırı Kutsal Haç Kilisesi çan kulesi batı yüzünün sağında yer alan süslemede (Foto. 36), Katoligos Thomas Jamatunu iç mekan kuzeydoğu duvarı süslemesinde (Foto. 37) tespit edilmiştir.

Haç kollarının kol uçlarını sınırlandıran sade (klasik) formlu palmetlerin benzer kullanımı; Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephesinde jamatuna girişi sağlayan taçkapının kuzeyindeki bir süslemede (Foto. 38); Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapısı kuzey payanda batı yüzeyi süslemelerinde, çan kulesi ortasında pencere açıklığı yanındaki süslemelerde (Foto. 39-40) görülmektedir.

[8] Van ve çevresindeki plastik süslemeler için bkz. (Yıldız, 2017b).

[9] Saint Jean (Ktouts) Manastırı kubbe kasnağı plastik süslemeleri için detaylı olarak bkz. (Yıldız, 2017a: 361 – 408).

Haç kollarının kol uçlarını sınırlandıran iki yönlü üçlü düğüm motifinin benzer örnekleri; Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi doğu cephe merkezi haç güney yarısı süslemelerinde (Foto.41), merkezi haç kuzey yarısı süslemelerinde (Foto. 42), kasnak batı yüzeyi ve güney yüzeyi süslemelerinde, iç mekan kuzeybatı duvarı üst taş plakalarındaki süslemelerde (Foto. 43, 35); Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapı kuzey masif payanda iç yüzeyindeki sağır niş süslemesinde, kuzey payanda batı yüzeyindeki süslemelerde (Foto. 44) kullanılmıştır.

SONUÇ

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda çalışmamızın büyük çoğunluğunu oluşturan Hıristiyan Ermeni mimarisine özgü bir bezeme türü olan haç işlemeli taşlar hakkında aşağıdaki sonuçlar çıkarılmıştır.

Ermeni mimarisinde haç motifleri haç işlemeli taşlar üzerinden vurgulanmıştır. Bu bağlamda Ermeni dini mimarisinde mimari plastik süslemeler olarak yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Haç işlemeli taşlar bitkisel ve geometrik kompozisyon düzenlemesinde çeşitli motiflerle zengin bir şekilde dekore edilmiştir. Öyle ki temel motifi oluşturan haçlar; haç kollarının oluşumuna, haç kollarının yüzeyine, haç kollarının uçlarına ve haçın alt koluna (haç tabanına) göre farklı tipolojik özellikler göstermektedir. İncelenen haç motifleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar bu çalışmayla birlikte ortaya konularak tipolojik sınıflaması yapılmıştır.

Haç işlemeli taşlarda; haç motifinin alt haç kollarına belirli yaprakların (palmetlerin) eklenmesiyle hayat ağacı motifi canlandırılarak kurtuluş ve yeniden birleşmenin sembolik ifadesine vurgu yapılmıştır.

Haç işlemeli taşların birçoğunda bulunan yazıtların belgeleme ve dua niteliğindeki metinler ya da göze çarpan birer bildiri oldukları ileri sürülebilir. Ancak bu yazıtların zamanla tahrip olmuş olması çözümleme aşamasındaki en büyük sorunlardan biri olmuştur.

İncelediğimiz on iki adet haç işlemeli taş; mezar taşı niteliğinde olan haç işlemeli taşlar ve bağışta bulunulan dua metni niteliğinde olan haç işlemeli taşların kullanımı olmak üzere farklılık göstermektedir. Bunlardan iki adet haç işlemeli mezar taşının devşirme malzeme olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir. Yapılma amaçları noktasında farklı işleve sahip olan haç işlemeli taşların ölenlerin ruhunun kurtuluşu için Tanrı ile aracılık etmesi amacıyla kullanılmış olmaları ortak bir anlam barındırmaktadır. Bu taşlarla Hıristiyanlık ideolojisinin imgeler yoluyla anlatılmaya çalışıldığı ve bu açıdan sadece dekoratif amaçlı değil, aynı zamanda sembolik amaçlı kullanımı dikkat çekmektedir.

İslam mimarisine özgü bir bezeme türü olan mukarnasın incelenen örnekler üzerinden bölgede Hıristiyan mimarisine etkisi gözlemlenmiştir. Plastik süslemelerde gerek mukarnas kullanımı gerekse haç işlemeli taşların dekore edilmesinde kullanılan bitkisel ve geometrik kompozisyonlu motifler bölgede kültürler arası etkileşimi açıkça ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin kültürel mirası içinde yer alan bu mimari eserlerin objektif ve bilimsel metodlarla yapılan çalışmalar ile incelenip araştırılması, yüzyıllar boyu iç içe yaşamış farklı inanca sahip toplumlar arasındaki kültürel ve sanatsal etkileşimi ortaya koyması açısından da önem taşımaktadır. Bu bir gerçektir ki Türk bilim insanları tarafından bu alanda yapılan çalışma sayısı oldukça azdır. Bu bakış açısıyla bu tür çalışmaların yapılması bölge turizminin canlandırılması açısından da önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Acara, M. (2004). Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonunda Bulunan Bir Ermeni Haçı. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, XXI (1), s. 143- 151.

Asarian, L. (1995). "Die Kunts der armenischen Kreuzsteine". Ernst Wasmuth Verlag, Armenian. 5000 Jahre Kunts und Kultur, Tübingen.

Bulat, S. (2014). Doğubayazıt İshak Paşa Sarayı Hayat Ağacı Motifleri. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y. 2, S. 2 / 2, s. 169 – 179.

_____ (2017). The Tree Of Life. Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y. 5, S. 61, s. 470 – 477.

Doğan, S. (2003). Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 20 (2), s. 73 – 89.

Epözdemir, D. (2014). Lim Manastırı Saint Georges Kilise Kompleksi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Kadiroğlu, M. (2006). Ermeni Haç Taşları ile Anadolu – Asya İlişkileri Üzerine Bir Deneme. Sanatta Anadolu – Asya İlişkileri – Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya Armağan, s. 223 – 237.

Karaca, Y. (1996). Van ve Çevresindeki Manastır Kiliseleri, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

_____ (1998). "Ortaçağda El Yazma Kitapların Önemli Üretim Merkezlerinden Biri Adır Adası", Dünyada Van, XI, İstanbul.

_____ (2004). Doğu Anadou Bölgesi Hıristiyan Dini Mimarisinde Jamatun Yapıları, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Van.

_____ (2015). Van'ın Dağönü Köyü Saint Sahak Manastırı (Erarnayvank) Ve Ermeni Mimarisi'ndeki Önemi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29, s. 216 – 248.

_____ (2016). Van Gevaş'taki Saint Etienne Manastırı (Nakaravank – Ağın) ve Gevaş Kıyı Şeridindeki Tek Nefli Kiliseler Üzerine Bir Ön Değerlendirme, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31, s. 151 – 193.

Lalayan, E. (1912). " Couvents Celebres du Vaspurakan", Azgagrakan Handes, XXII, Tiflis, s.85-100.

Mülayim, S. (1976 -77). "Selçuklu Palmet Motiflerinin Tipolojisi", Anadolu (Anatolia), XX, Ankara, s.141-153.

Ögel, S. (1987). Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Thierry, J.M. – Donabedıan, P. (1989). Armenıan Art. New York: A Times Mirror Company.

Thierry, J.M. (1975 - 1976). Monastéres Arméniens du Vaspurakan - VIII. REA, XI, s. 377 – 421.

Uluçam, A. (2000). Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı – I – Van. Van : T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Yıldız, E. (2017a). "Van Çarpanak Adası Ktouts – Ktuc Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Kubbe Kasnağı Plastik Süslemeleri" Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2017 , sayı: 34, s. 361- 408.

Yıldız, E. (2017b). Van'daki Hıristiyan Dini Mimarisine Ait Plastik Süslemelerde Görülen Bitkisel ve Geometrik Motifler, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,Van.

Erişim: [http://actual-art.org/files/sb/05/24-Mikaelyan.pdf], Erişim Tarihi: 22.02.2016.

Erişim: [https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/L-Ermitage-ou-le-Desert-de-Lim-ou-Limn/], Erişim Tarihi: 01.06.2018.

HARİTALAR

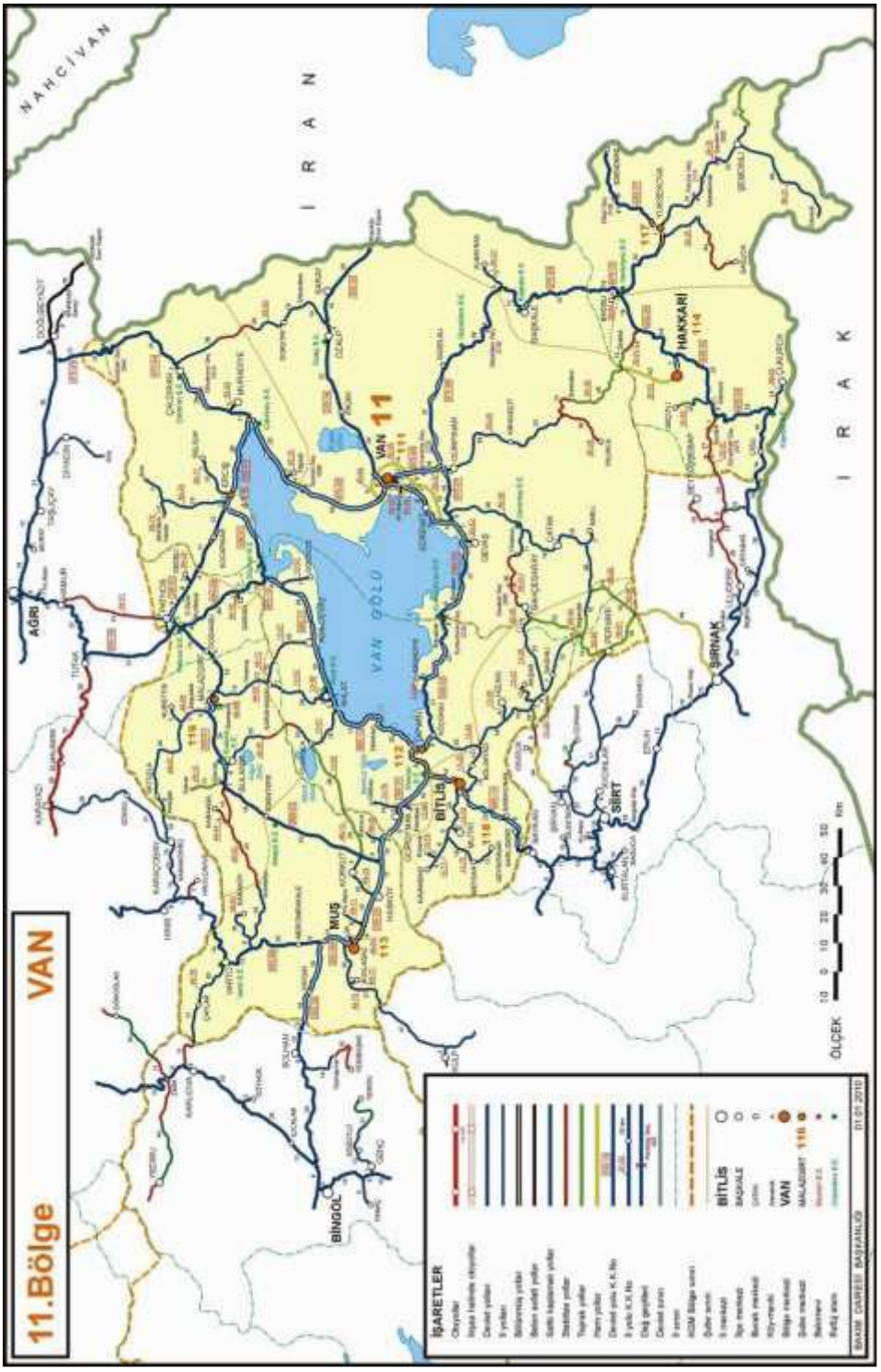

Harita 1: Van Gölü Havzası Haritası

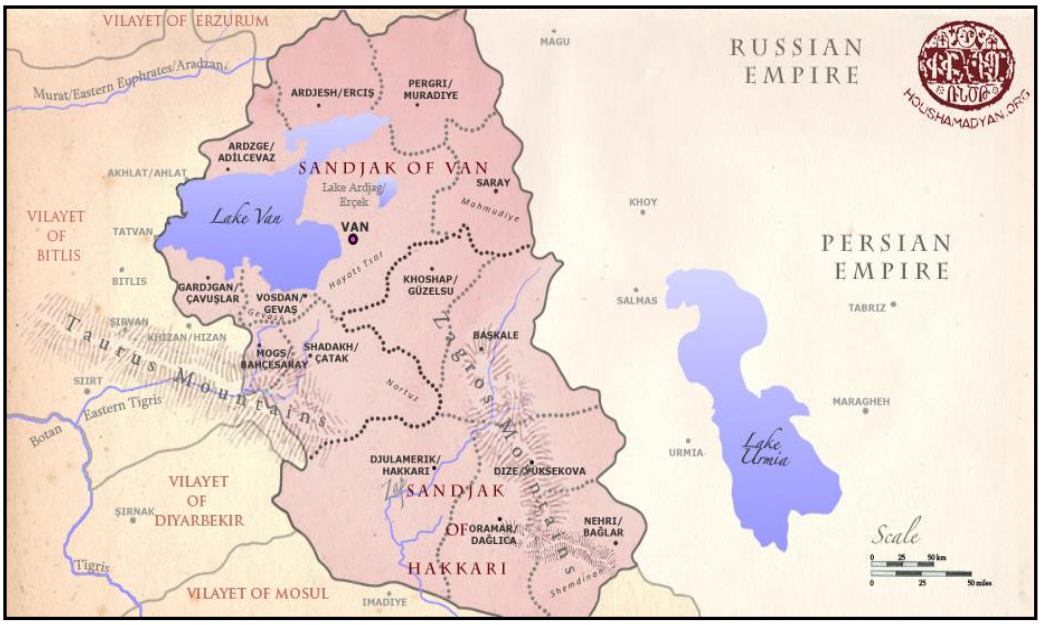

Harita 2: XX. yüzyıl başı Van İli Haritası.

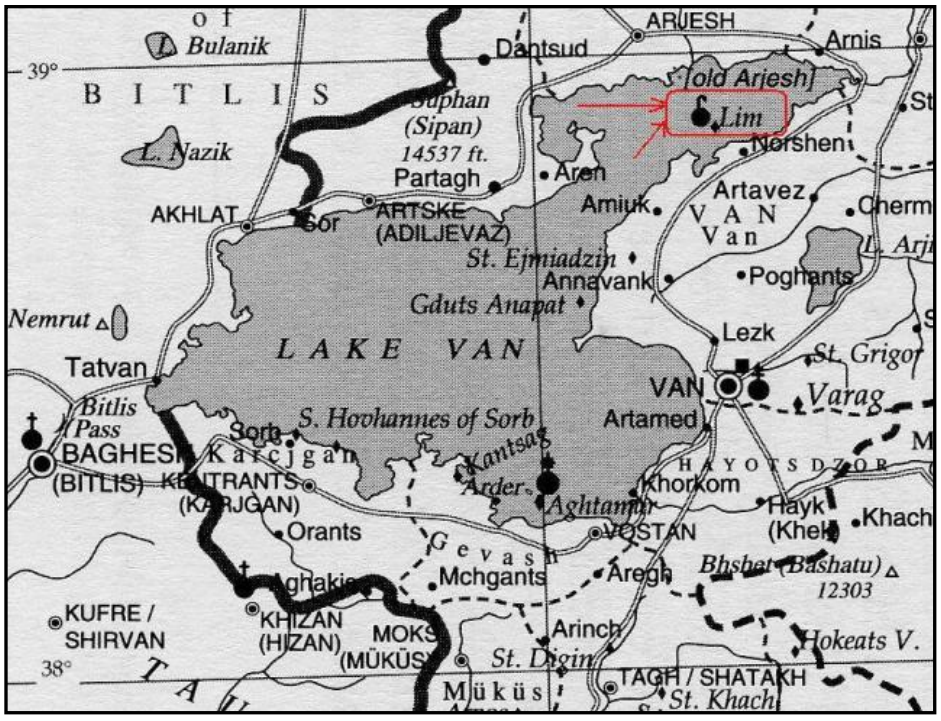

Harita 3:XX. yüzyıl başı Van İli Lim Haritası.

ÇİZİMLER

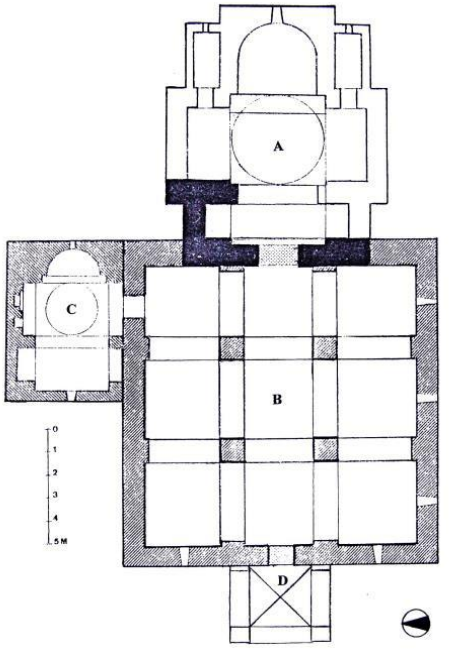

ÇİZ.38: VAN (MERKEZ), SAİNT GEORGES MANASTIRI (LİM) PLANI (J. M. THIERRY)
A. Saint Georges Kilisesi
B. Jamatun
C. Saint Sion Şapeli
D. Çan Kulesi

Çiz. 1: Lim Manastırı Planı (Thıerry, 1975)

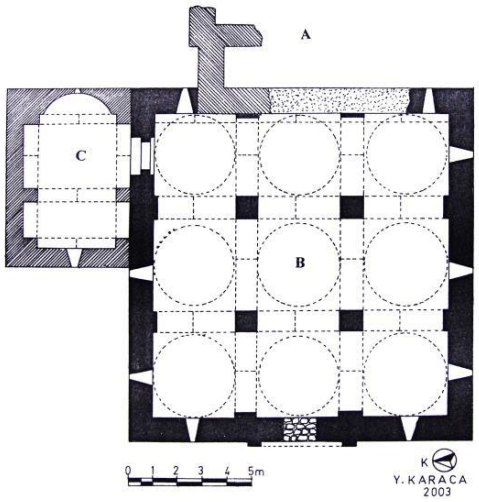

ÇİZ.39: VAN (MERKEZ), SAİNT GEORGES MANASTIRI (LİM) MEVCUT PLANI
A. Saint Georges Kilise Kalıntısı
B. Jamatun
C. Saint Sion Şapeli

Çiz. 2: Lim Manastırı Planı (Karaca, 2004)

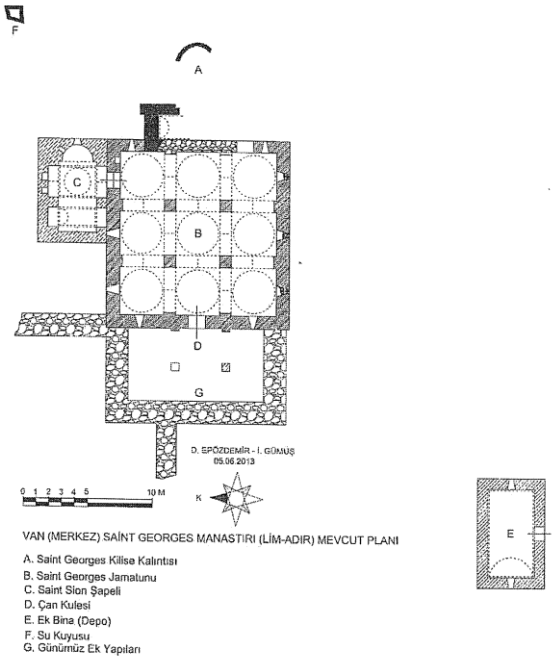

Çiz. 3: Lim Manastırı Planı (Epözdemir, 2014)

Çiz. 4: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarındaki 1 nolu yazıt

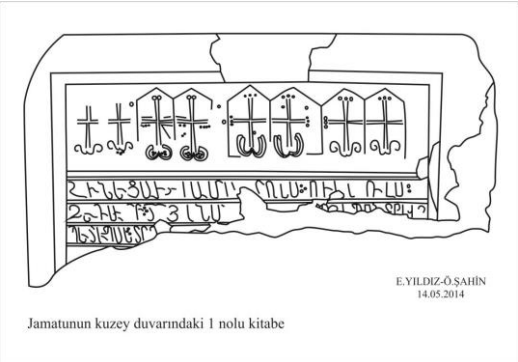

Çiz. 5: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarındaki 2 nolu yazıt

Çiz. 6: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı cephesi kuzey köşe silme kuşağı

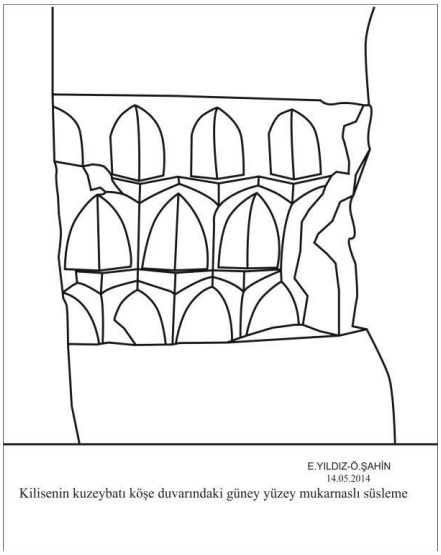

Çiz. 7: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyi süslemesi

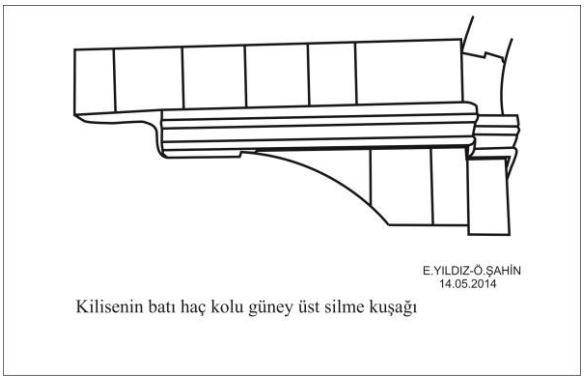

Çiz. 8: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı haç kolu güney üst silme kuşağı

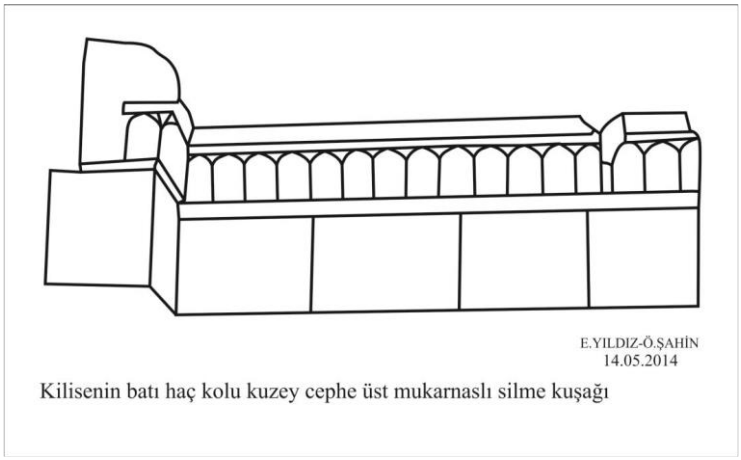

Çiz. 9: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı haç kolu kuzey cephe üst silme kuşağı

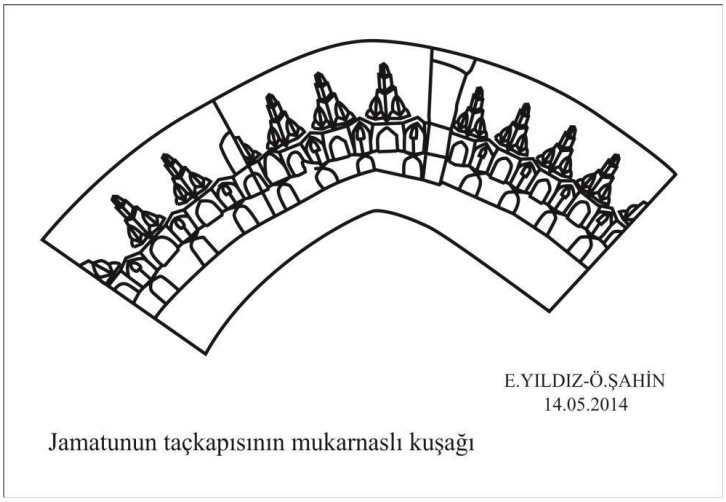

Çiz. 10: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe taçkapı süslemesi

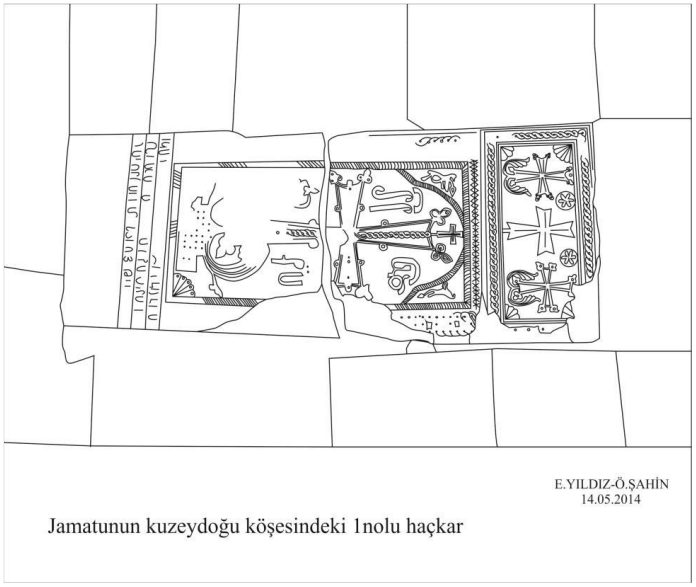

Çiz. 11: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarı 1 nolu süsleme

Çiz. 12: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarı 2 nolu süsleme

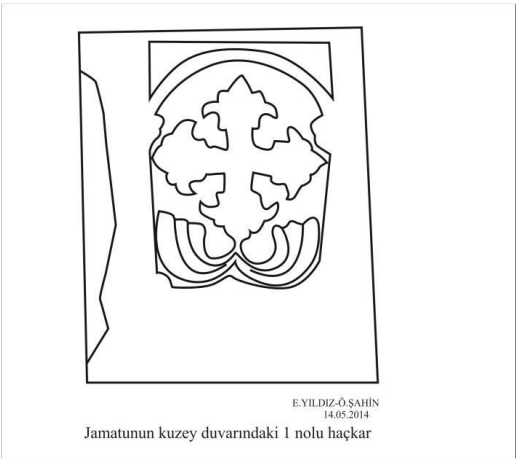

Çiz. 13: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 1 nolu süsleme

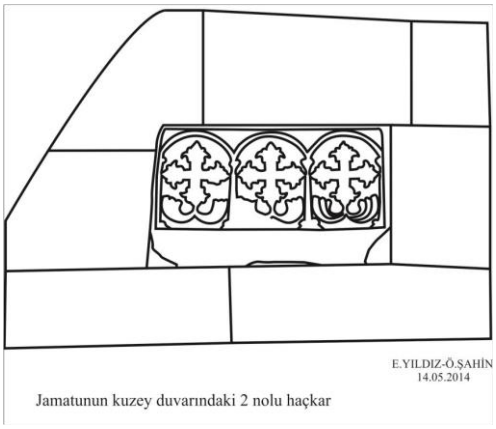

Çiz. 14: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 2 nolu süsleme

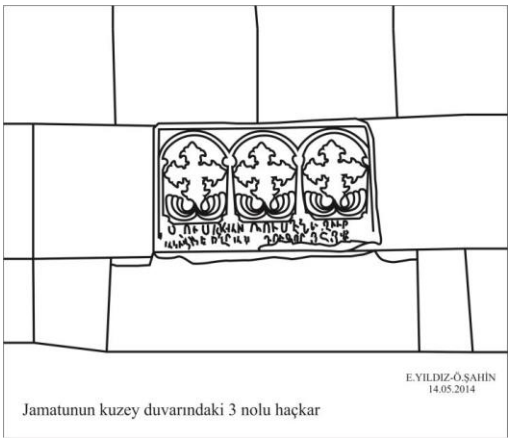

Çiz. 15: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 3 nolu süsleme

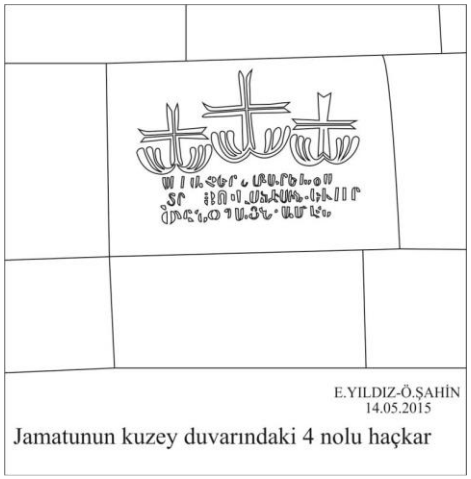

Çiz. 16: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 4 nolu süsleme

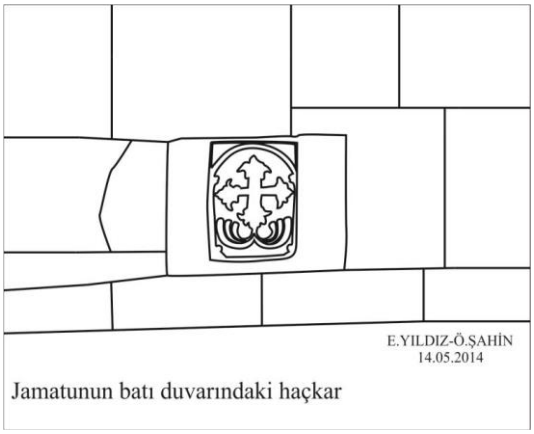

Çiz. 17: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı duvarı süslemesi

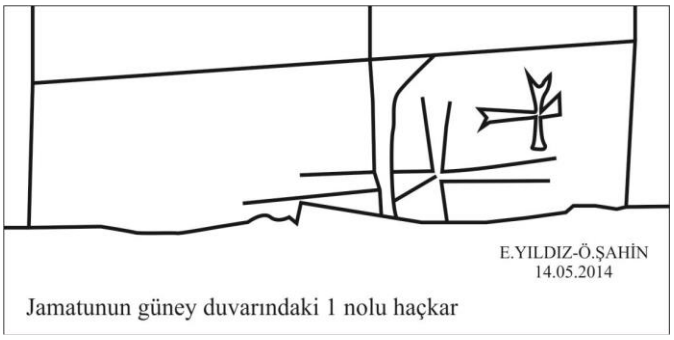

Çiz. 18: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 1 nolu süsleme

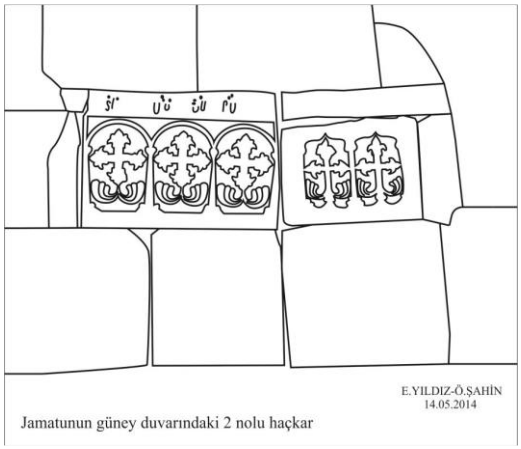

Çiz. 19: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 2 nolu süsleme

Çiz. 20: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 3 nolu süsleme

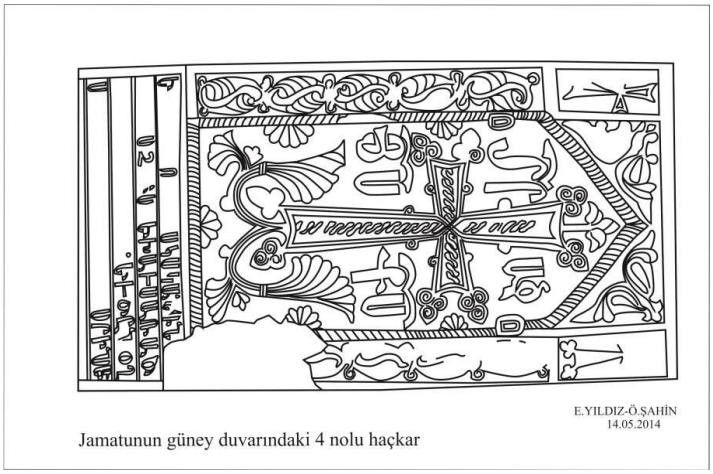

Çiz. 21: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 4 nolu süsleme

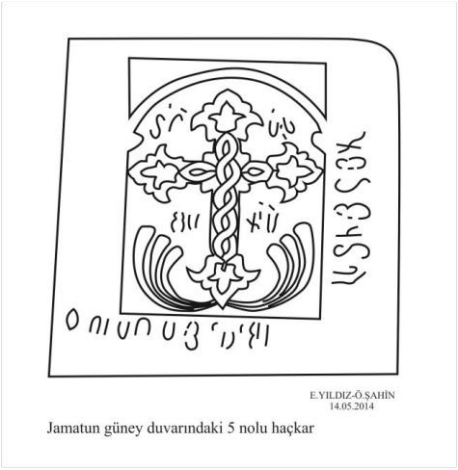

Çiz. 22: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 5 nolu süsleme

FOTOĞRAFLAR

Foto. 1: Adır Adası'na genel bakış

Foto. 2: Adır Adası'ndaki Lim Manastırından genel görünüm

Foto. 3: XX. yy'ın başlarında Lim Manastırı'nın güneybatıdan görünüşü (Lalayan, 1912)

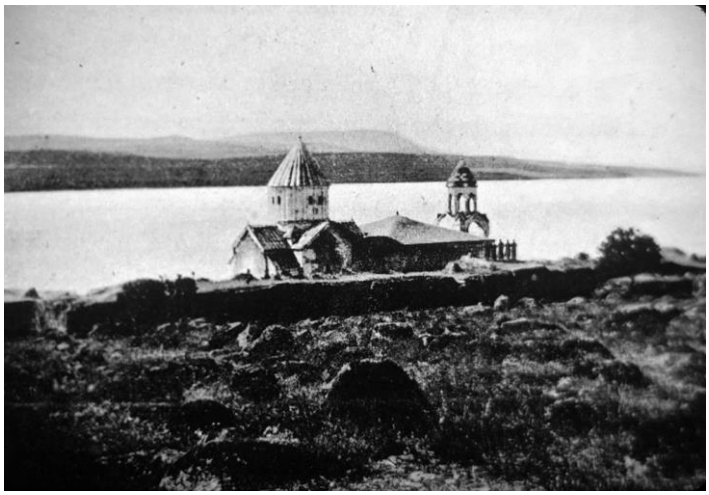

Foto. 4: XX. yy'ın başlarında Lim Manastırı'nın kuzeydoğudan görünüşü

Foto. 5: Lim Manastırı doğudan genel görünümü

Foto. 6: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarındaki yazıtlar

Foto. 7: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarındaki 1 nolu yazıt

Foto. 8: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarındaki 2 nolu yazıt

Foto. 9: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı cephesi kuzey köşe silme kuşağı

Foto. 10: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı cephesi kuzey köşe silme kuşağı detayı

Foto. 11: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyi süslemesi

Foto. 12: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi kuzeybatı köşe duvarı güney yüzeyi süslemesi detayı

Foto. 13: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı haç kolu güney üst silme kuşağı

Foto. 14: Lim Manastırı Saint Georges Kilisesi batı haç kolu kuzey cephe üst silme kuşağı

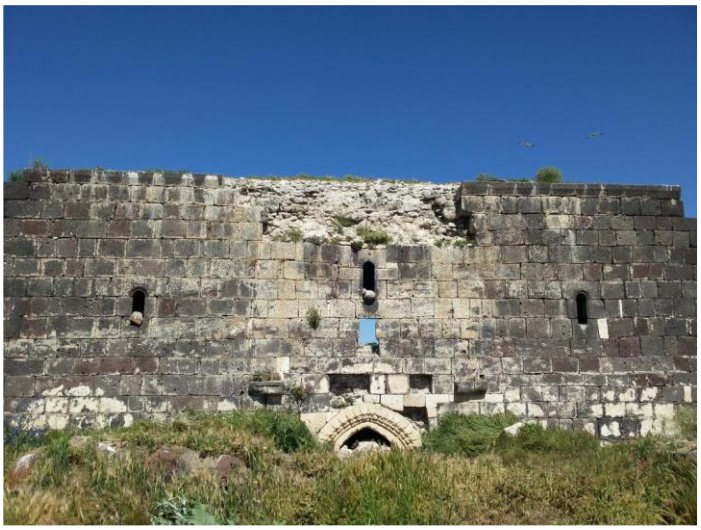

Foto. 15: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe taçkapısı genel görünüm

Foto. 16: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı cephe taçkapı süslemesi

Foto. 17: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu iç mekan genel görünüm

Foto. 18: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarı 1 nolu süsleme

Foto. 19: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzeydoğu duvarı 2 nolu süsleme

Foto. 20: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 1 nolu süsleme

Foto.21: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 2 nolu süsleme

Foto. 22: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 3 nolu süsleme

Foto. 23: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu kuzey duvarı 4 nolu süsleme

Foto. 24: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu batı duvarı süslemesi

Foto. 25: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 1 nolu süsleme

Foto. 26: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 2 nolu süsleme

Foto. 27: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 3 nolu süsleme

Foto. 28: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 4 nolu süsleme

Foto. 29: Lim Manastırı Saint Georges Jamatunu güney duvarı 5 nolu süsleme

Foto. 28: Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu taçkapısı

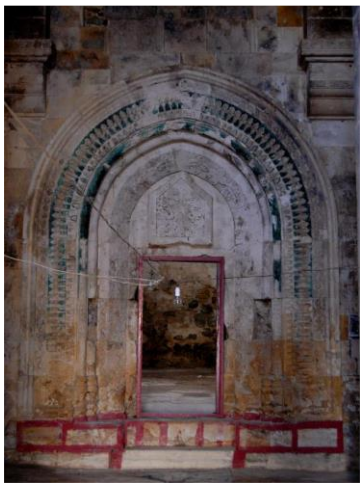

Foto. 29: Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatun doğu duvarı taçkapısı

Foto. 30: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi batı cephe taçkapısı

Foto. 31: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapısı

Foto. 32: Albıçak (Cunik) Manastırı kilise taçkapısı

Foto. 33: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi kubbe kasnağı güneybatı – güney konsol süslemesi

Foto. 34: Saint Bartholomeus (Albayrak) Manastırı, güneybatı köşe süslemesi

Foto. 35: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi kuzeybatı duvarının üst süslemesi

Foto. 36: Akdamar Manastırı, Kutsal Haç Kilisesi güney cephe çan kulesi batı yüzünün sağındaki süsleme

Foto. 37: Akdamar Manastırı, Katogikos Thomas Jamatunu, kuzeydoğu duvarı süslemesi

Foto. 38: Varagavank (Yedikilise) Manastırı Saint Georges Jamatunu taçkapı kuzeyi süslemesi

Foto. 39: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapısı kuzey masif payandanın batı yüzeyindeki süsleme

Foto. 40: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Saint Jean Jamatunu batı cephe çan kulesinden süsleme

Foto. 41: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi doğu cephe merkezi haç güney yarısı süslemesi

Foto. 42: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi doğu cephe merkezi haç kuzey yarısı süslemesi

Foto. 43: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi kubbe kasnağı batı yüzeyi süslemesi

Foto. 44: Saint Jean (Ktouts) Manastırı Saint Jean Baptiste Kilisesi Saint Jean Jamatunu batı cephe taçkapısı kuzey masif payanda iç yüzündeki süsleme